

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

УДК 81'42:[811.161.2'243:37.02]

DOI 10.31494/2412-933X-2018-1-5-66-72

Трумко О. М.,

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету "Львівська політехніка"
oksana_trumko@ukr.net

Горда О. М.,

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету "Львівська політехніка"
tohorda@gmail.com

КАТЕГОРІЇ СТВЕРДЖЕННЯ І ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Анотація

У цій статті розкрито зміст понять "мовленнєвий акт згоди", "мовленнєвий акт незгоди", "мовленнєвий акт відмови" та вивчено особливості викладання цих мовленнєвих актів в іншомовній аудиторії. Подано систему вправ, які мають забезпечити ефективне засвоєння поданого матеріалу та сприяти формуванню комунікативної компетенції в іншомовців. В основу цих вправ покладено зіставлення комунікативної мети та засобів її вираження, що дасть змогу вивчати не тільки лексико-граматичну організацію мови, але й різні способи організації повідомлення з урахуванням соціального та культурного контекстів.

Ключові слова: методика викладання української мови як іноземної, комунікативна компетенція, мовленнєвий акт, згода, незгода, відмова, вправи.

Summary

This article studies the concepts of "speech act of agreement", "speech act of disagreement", "speech act of refusal" and the peculiarities of teaching these speech acts in the foreign-language audience. The system of exercises for provision of effective mastering the given material and promote the formation of communicative competence at foreign language speakers has been given.

Key words: methodology of teaching Ukrainian as a foreign language, communicative competence, speech act, agreement, disagreement, refusal, exercises.

Основним завданням сучасної методики викладання української мови як іноземної є формування комунікативної компетенції в іншомовців, що передбачає розвиток практичних умінь володіння мовою як засобом спілкування у різноманітних життєвих ситуаціях залежно від мети спілкування [9, 129]. Формування комунікативної компетенції передбачає "знання лінгвістичних і суміжних комунікативних конвенцій, в межах яких мовці повинні створювати та підтримувати комунікативну співпрацю" [14, 209], тобто знання не тільки мовних кодів, а й того, що, кому і в якій ситуації сказати та як правильно це сказати. Іншими

словами, комунікативна компетенція включає в себе структурні, соціальні, культурні та функціональні знання, необхідні для ефективної комунікативної взаємодії [12, 4]. Адже мова складається із граматики та прагматики, де граматика є абстрактною формальною системою для створення та інтерпретації повідомлень, а прагматики – набором стратегій і принципів для досягнення успіху в спілкуванні за допомогою граматики [15, 76].

Вибір певного фрагмента мови регулюється трьома основними міркуваннями: функцією, яку повинно виконувати висловлювання; структурою висловлювання (його лексичне та граматичне оформлення); ситуацією, в якій висловлювання буде використано. Тобто речення висловлюють для конкретних цілей (спонукання, інформування, запитання), і це означає, що основним засобом формування комунікативної компетенції є засвоєння іншомовцями особливостей реалізації різних типів мовленнєвих актів.

Мовленнєвий акт є мінімальною реалізацією спілкування і визначається як цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів та правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві. Це одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації. Основні риси мовленнєвого акту – інтенціональність, цілеспрямованість та конвенціональність [1, 412]. Він складається з іллокуції – наміру мовця, локуції – мовного оформлення висловлювання та перлокуції – результату мовленнєвої дії.

Застосовуючи комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення української мови як іноземної, мовознавці вже описали особливості викладання імперативних мовленнєвих жанрів (О. Даскалюк), мовленнєвих жанрів прохання (М. Баліцька) та жарту (Г. Швець).

Мета цього дослідження – розкрити особливості викладання мовленнєвих актів згоди, незгоди та відмови в іншомовній аудиторії. Ці мовленнєві акти є реакцією на пропозицію, питання чи спонукання адресанта та передають відповідно стверджувальні/заперечні відповіді.

Мовленнєвий акт згоди актуалізує позитивна відповідь або реакція на думку чи волевиявлення співрозмовника, тим самим вказуючи на прийняття поглядів мовця або відповідність сказаного дійсності [7, 19]. Він є реакцією на певний комунікативний стимул, іллокутивне призначення якого визначається попередньою реплікою-стимулом (інформативним, спонукальним чи питальним висловлюванням) [3, 86].

Основними засобами реалізації мовленнєвого акту згоди є стверджувальні частки *авжеж, так*, що в повній мірі заміщують увесь зміст реакції-підтвердження, одну або кілька предикативних одиниць залежно від ситуації мовлення [5, 295]. Мовці використовують речення із прислівниками *добре, звичайно, звісно, певно, справді*, що забезпечує повне схвалення визначеної адресантом дії, або ж вигуки та частки *а, але, ж, ну, що ж*, які

виражають непевність мовця, у своєму рішенні, його байдужість, вимушеність згоди. Ще одним засобом вираження згоди є дієслова, наприклад, дієслово дійсного способу *перечити* у сполученні з часткою *не*. Також згоду передає повна/коротка форма прикметника *згодний*. Часто використовують повтори слів/речень або поєднання декількох лексичних засобів, що надає згоді додаткового стверджувального відтінку. Іллокутивну силу згоди може посилювати інформація про аналогічну з адресантом позицію, що передають розповідні речення.

Мовленнєвий акт незгоди – це “реактивний акт, який відображає протилежну позицію адресата відносно позиції адресанта й виражений інформативним або оцінним висловлюванням із різноманітними емоційними відтінками” [10, 134]. Передумовою виникнення незгоди є висловлювання адресантом питання, прохання, пропозиції, запрошення, оцінка адресатом сказаного, намагання дотримуватися принципів увічливості [4, 6].

Найпоширеніший спосіб вираження заперечення полягає в повторенні раніше сказаного або очікуваного та використанні певних морфологічних показників заперечення (часток *не, ні, годі*, прийменника *без*, префіксів *не-, ні-, анти-* тощо) [2, 172]. Також незгода реалізується за допомогою особових дієслів *заперечую, не погоджуюся, суперечу* або сполучення особового дієслова та модального слова (*не можу погодитися*), що сприяє зменшенню категоричності. Засобами вираження заперечення можуть виступати семантично спеціалізовані, синтаксично не членовані або слабо членовані слова-речення (*Неправда; Брехня; Дурниці; Нісенітниці; Казна-що*). Мовці використовують засоби аргументації, можуть просити вибачення за свою позицію тощо.

Мовленнєві акти згоди та незгоди можуть мати таку структуру: звертання + формулювання власне згоди/незгоди (підтвердження власного рішення) або звертання + формулювання власне згоди/незгоди + обґрунтування. Граматичні засоби їх вираження – це об’єднані в речення моделі та структури, за допомогою яких мовець у процесі комунікації висловлює стверджувальну/заперечну відповідь щодо якої-небудь ситуації спілкування.

Мовленнєвий акт відмови є реакцією на ініційовану першим комунікантом дію у вигляді повідомлення про небажання брати на себе пропоноване адресантом зобов’язання, ухиляння від нього [6, 71]. Відмова сигналізує про неготовність мовця до співпраці, оскільки він порушує максимум великодушності, яка вимагає від учасників спілкування зменшувати протиріччя, збільшувати згоду та брати на себе додаткові зобов’язання [11, 61]. Відмовляючи, мовець дбає про власні інтереси, нехтуючи інтересами партнера, та негативно впливає на психоемоційний стан партнера, оскільки нереалізована мета викликає в адресанта ефект

зламаних очікувань [8, 12]. Мовленнєвий акт відмови мовці часто використовують для висловлення небажання відповідати на запитання.

Для мовного вираження відмови характерні такі засоби: сполучення особових дієслів із заперечною часткою *не*, заперечна частка *ні* та їх поєднання. Також характерним є використання додаткових засобів, що її пом'якшують та пояснюють позицію мовця, наприклад, висловлення жалю або вибачення стосовно відмови, вдячності за пропозицію тощо. Відмова може виражатися частково за допомогою повідомлення про можливість виконання прохання за інших обставин чи в інший час.

У процесі комунікації мовці використовують непрямі засоби вираження відмови: висловлення здивування щодо позиції мовця, інформування про свою нездатність щось виконати, негативна оцінка спонукання та висловлення, приховування правди. Експресивність відмови забезпечують висловлювання образи, обурення, прокльону, погрози чи застереження.

Засвоєння цього теоретичного матеріалу передбачає розроблення низки вправ, в основу яких покладено зіставлення комунікативної мети та засобів її вираження. Це дозволить вивчати не тільки лексико-граматичну організацію мови, але й поміркувати над різними способами організації свого повідомлення з урахуванням соціального та культурного контекстів (статус і вік співрозмовника, ситуація спілкування тощо) [13, 250].

Вправи. Учитель/викладач може запропонувати учню/студенту виконати наступні вправи:

1. Згрупуйте подані фрази у три колонки за метою висловлювання (згода, незгода, відмова):

Так, мені потрібно прийти завтра на роботу.

Гаразд, я це зроблю.

Брехня. Він не міг так вчинити.

Повна нісенітниця. Я навіть не буду це коментувати.

Ні, я не проводжу заняття з іноземної мови.

Звичайно, я маю великий досвід у цьому.

Авжеж, я радо тобі допоможу.

Так, я прийду завтра на роботу.

Справді, ми минулого тижня це обговорювали. Як же ж я забула?!

Добре, я підготую цю інформацію на четвер.

Безсумнівно, ми зобов'язані про це звітувати.

Я думаю, що ти помиляєшся.

Безперечно, так буде краще.

У мене технічна перерва 10 хв. Запитайте, будь ласка, в сусідній касі.

Вибачте, але ми вже зачиняємося. Приходьте завтра з 10⁰⁰ по 18⁰⁰ год.

Ну, звісно, ми поговоримо і про заплановані на наступний місяць заходи.

Вибачте, але я не можу виконати цього завдання.

Це якісь дурниці. Ми не надсилали вам листа такого змісту.

Вибачте, але ми про це не домовлялися.

Казна-що. Я вперше про це чую.

Я категорично відмовляюся виконувати це завдання.

Пробач, мені ніколи. Поговоримо про це завтра.

На жаль, набір на цей семестр вже завершено.

Ні, я завтра не прийду на роботу.

Ні, я не зможу прийти завтра на роботу.

Мене не буде завтра на роботі.

Я не погоджуюся з вами. Маю своє бачення щодо вирішення цього питання.

Неправда. У контракті про це не йшлося.

Суперечу. Це наклеп. Такого не було.

2. Знайдіть у переліку засоби вираження згоди/незгоди/відмови та складіть із ними речення:

авжеж, але ж, годі, добре, дурниці, заперечую, звичайно, звісно, згодний, казна-що, не буду, не заперечую, не можу погодитися, не погоджуюся, не правий, не хочу, неправда, ні в якому разі, ні, ну що ж, певно, справді.

3. Встановіть відповідність між типом висловлювання та реченням, що його виражає:

Так, я завтра прийду на зустріч. Непряма відмова

Я в жодному разі не прийду на зустріч. Вимушена згода

Я не знаю, чи варто йти завтра на зустріч. Відмова

Ну, що ж я прийду на зустріч. Незгода

Я не зможу прийти на зустріч. Категорична відмова

Вибачте, я не прийду на зустріч. Згода

4. Встановіть відповідність між відповідями та запитаннями, що їм передували:

Я не знаю цієї дівчини.

Я нічого не можу сказати про неї.

Так, я знаю цю дівчину. Ми давні друзі.

Розкажіть, що ви знаєте про цю дівчину?

Вибачте, але я не можу нічого вам розказати. Чи знаєте ви цю дівчину?

Не знаю звідки вона. З'ясуй сам. Ви разом із нею однокласники?

Ні. Я не знаю з якої вона групи. Чи можна дружити з нею?

Так. Ми вчимося разом. Вона приїхала з Європи?

Вона вчиться на нашому факультеті. Їй двадцять років.

Так, вона дуже хороший друг.

Не знаю. Ми не друзі.

5. Якими будуть Ваші мовленнєві дії у таких ситуаціях:

– Ви відмовляєтеся виконати прохання друга про допомогу в організації спільного проекту “Символіка українського рушника”, висловіть ввічливу та категоричну відмову;

– Ви незгодні із пропозиціями друга щодо вашого спільного проекту про український рушник, висловіть свою позицію;

– Ви поділяєте позицію Вашого друга щодо організації проекту “Символіка українського рушника”, висловіть свою згоду та аргументуйте її.

6. Реалізуючи у процесі комунікації ролі батьків та дітей. Висловіть згоду та відмову (доповніть діалоги):

I. Батько: *Юрко, ти переглянув в інтернеті пропозиції різдвяних сімейних фотосесій?*

Юрко:

Батько: *Щось тобі сподобалося?*

Юрко:

Батько: *Будемо замовляти?*

Юрко:

II. Мати: *Олю, ти купила хліб?*

Оля:

Мати: *Як забула? У нас немає ні шматочка!*

Оля:

III. Мати: *Коли цього року плануємо відпочинок?*

Батько: *У мене відпустка в липні.*

Мати: *Діти, а у вас, як з вільним часом?*

Син:

Донька:

Батько: *Чудово, можемо їхати кудись разом. Які маєте пропозиції?*

Син:

Мати: *О, Грузія – непогана пропозиція!*

Донька:

Батько: *А ти що пропонуєш?*

Донька:

Мати: *Гаразд, шукаємо цікаві та доступні за ціною варіанти.*

Залучення теорії мовленнєвих актів до процесу викладання української мови як іноземної дозволить розвивати комунікативну компетенцію іншомовців, формуючи не тільки знання граматичних особливостей мови та збільшення їх словникового запасу, але й особливостей застосування мови у конкретних комунікативних ситуаціях. Мова перестає бути абстрактною системою, а стає засобом досягнення конкретної комунікативної мети.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей реалізації та викладання мовленнєвих актів директивного

типу (наказу, вимоги, прохання, дозволу та заборони) на заняттях з української мови як іноземної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Речевой акт / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 412–413.
2. Баган М. Категорія ствердження-заперечення: нові аспекти дослідження / Мирослава Баган // Інформаційні технології в освіті. – 2005. – № 2. – С. 171–174.
3. Баранов А. Н. Иллокутивное вынуждение в структуре диалога / А. Н. Баранов, Г. Е. Крейдлин // Вопросы языкознания. – 1992. – № 2. – С. 84–99.
4. Болотнікова А. П. Предикативне заперечення як індикатор вираження категорії ввічливості / А. П. Болотнікова // Перспективи розвитку філологічних наук. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 24–25 березня 2017 року). – Херсон : Видавничий дім “Гельветика”, 2017. – С. 6–9.
5. Войцехівська Н. К. Лексичні засоби вираження взаєморозуміння (на матеріалі сучасного українського діалогічного дискурсу) / Н. К. Войцехівська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2011. – Вип. 7. – С. 295–298.
6. Горбач С. С. Мовленнєвий акт деклінатива як засіб регулювання та обмеження комунікативної інтенції / С. С. Горбач // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 3. – С. 71–74.
7. Зербіно А. Д. Специфіка типологізації мовленнєвих актів згоди/незгоди у сучасній англійській мові / А. Д. Зербіно // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”. – 2011. – Вип. 19. – С. 18–24.
8. Максим'юк О. Функційно-семантичні параметри комунікативного акту відмови в українському художньому дискурсі / О. Максим'юк, Н. Максим'юк // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2017. – № 3. – С. 11–15.
9. Потюк І. Комунікативна компетенція як невід'ємна складова навчально-виховного процесу / І. Потюк // Молодь і ринок. – 2012. – № 1. – С. 128–132.
10. Рябокінь Н. О. Перформативи як індикатори негепозитивних мовленнєвих актів / Н. О. Рябокінь // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харківського держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 2009. – Вип. 27. – С. 129–137.
11. Формановская Н. И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н. И. Формановская. – М. : ИКАР, 1998. – 291 с.
12. Gumperz J. Discourse Strategies / J. Gumperz. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – 225 p.
13. Guzman J. R. Translations and Language Learning: AlfraCovat as a tool for raising learners' pragmalinguistic and sociopragmatic awareness of the speech act of requesting / Josep R. Guzman // Horizontes de Linguística Aplicada. – 2009. – Vol. 8 (2). – P. 238–254.
14. Kaburise P. K. Speech act theory and communication: a UNIVEN study / Phyllis K. Kaburise. – Pretoria : University of Pretoria, 2004. – 293 p.
15. Leech G. An A-Z of English Grammar and Usage / G. Leech. – Hongkong : Thomas Nelson, 1989. – 575 p.

Стаття надійшла до редакції 16 квітня 2018 року